

¹²⁴ Ett konkret exempel visar hur centerns partistyrelses yttranden ofta är utformade; Två av motionerna innehåller en rad olika förslag om på vilka sätt centern bör verka för ett utökat samarbete mellan Sverige och Östeuropa/Baltikum, i synnerhet mellan svensk centerrörelse och agrara partier i öst. Allt från konkreta insatser för jordbrukare i Estland till att centern ska verka för fasta färjeförbindelser mellan Norden och Baltikum föreslås. Partistyrelsen besvarar motionen genom att berätta att centern redan har "tillsatt en internationell kommitté för att dra upp riktlinjer för centerrörelsens internationella kontakter" och att ett "Europa-seminarium kommer att anordnas i augusti". Vidare håller centerns fredsråd på att planera en Östersjökonferens och både partiet och centerns fredsråd har redan "haft överläggningar med folkfronterna i Estland och Lettland, samt miljörörelsen i de tre baltiska republikerna". Dessutom kan partistyrelsen informera om att en officiell delegation från partiet besökte Estland några månader tidigare och att man redan inbjudit representanter för Estlands nybildade parti Lantbrukarnas Förbund. Hjälpen med jordbruksmaskiner är ett bra förslag, påpekar partistyrelsen och berättar att sådant utbyte redan finns. Detta är alltså ett exempel på motioner som fungerar som efterhandssanktioner.

¹²⁵ Jon Pierre, 1986, s 92.

Material

Intervjuer

Bertil Alm, 891001
Kjell Dahlström, 890511
Jimmy Dominius, 900114
Per Gahrton, 890524
Märit Lindstein, 890421
Lena Lindström, 890509

Stadgar, protokoll, tidningar

Alternativet, tidning utgiven av miljöpartiet, nr 50 1985, och nr 4, 5, 6 1989
Centerns Stadgar 1989
Centern, stämmohandlingar, juni 1989
Centerns verksamhetsberättelse, 1988
Miljöpartiet, kongresshandlingar, maj 1989
Miljöpartiets stadgar, 1988

Albinsson, Per, 1986, *Skiftningar i blått: Förändringar inom moderata samlingspartiets riksorganisation, 1960–1985*. (Lund, Kommunfakta förlag, 1986)

Anckar, Dag: *Partier, partipolitiska system och politiska system – till frågan om partiforskningens relevans och objekt*. Meddelanden från statsvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi, Åbo 1976.

Bengtsson, Lars, med flera: *Svenska partiapparater – de politiska partiernas organisatoriska uppbyggnad*, (Stockholm, Aldus/Bonniers, 1972)

Bervå, Jan-Erik, med flera: *Miljöpartiet – en studie av organisation och ledarskap*, projektarbete i administration, Handelshögskolan, Stockholm, 1983.

Dahl, Robert: "A critique of the ruling elite model" i *The American Political Science Review*, 52:1958.

Djupsund, Göran: "Föränderlighet i partiorganisationen – en orsakssökande diskussion och empirisk illustration" i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1979.

Duverger, Maurice: *Political Parties*, 1964.

Gustafsson, Agne: "Partikongresser och medlemsinflytande" i Back, Pär-Erik, och Gustafsson, Agne: *Modern Demokrati – Problem och debattfrågor* (Lund, LiberLäromedel, 1980).

Pierre, Jon: *Partikongresser och regeringspolitik* (Lund, Kommunfakta förlag, 1986).

MacKenzie, Robert: *British Political Parties*, (London, Mercury Books, 1963).

Mattson, Elisabet: *Rotationsprincipen*, B-uppsats, Uppsala, Statsvetenskapliga institutionen, 1988.

Michels, Robert: *Organisationer och demokrati*, (Uppsala, Ratio, 1983)

Miljöpartiet de Gröna: *Miljöpartiets Lilla Gröna*, (Morjärv, Börja Nu Förlaget, 1987).

Nu kommer Miljöpartiet, (Stockholm, Timo Förlag, 1982).

Panbianco, Angelo: *Political Parties: Organization & Power*, (Cambridge, Cambridge University Press, 1988).

Söderfeldt, Björn: "Oligarkins järnlag: partistruktur och partidemokrati" i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1969.

Vedung, Evert: "Green light for the Swedish Greens", Uppsala Universitet, Uppsala, 1988.

Arbetsrätten och arbetsmarknadsorganisationerna

Forskare och samhällskritiker från olika länder ger de nordiska länderna beröm för deras förmåga att föra en framgångsrik arbetsmarknadspolitik. Det finns givetvis olika åsikter om enskilda delar av arbetsmarknadspolitiken men det råder inget tvivel om att arbetsmarknaden fungerar bättre i Norden än vad den gör i många andra länder i världen. Arbetslösheten har varit jämförelsevis lägre i de nordiska länderna, strejkerna mindre allvarliga, arbetsmiljön bättre och arbetsmarknadsparterna mer benägna till samarbete. Det vore därför mycket egendomligt om inte detta förhållande skulle locka både nordiskt och utländskt forskarintresse. Utgångspunkten för denna översikt om forskning om arbetsrätten och arbetsmarknadsorganisationerna är fyra böcker som rapporterar resultaten från två stora forskningsprojekt det ena svenskt, det andra nordiskt.¹

Det svenska projektet innebar att historiker i Göteborg, med Bernt Schiller i spetsen, ägnade större delen

av 1980-talet åt projektet "Arbetarna, arbetsgivarna och den industriella demokratin". Forskningsresultaten sammanfattas i fyra böcker, av vilka tre diskuteras i denna översikt. "Facket och arbetsrätten i Norden" är titeln på det nordiska forskningsprojektet som genomförts av arbetsrättsforskare från fyra av de nordiska länderna.

Fördelen med att diskutera dessa två forskningsprojekt tillsammans är att de kompletterar varandra. Båda har i ett jämförande perspektiv undersökt den roll som arbetsmarknadsorganisationerna spelade i lagstiftningsarbetet i arbetsrätt. Dessutom ställer båda projekten intressanta frågor om lagstiftningens inverkan på förhållandena mellan arbetsmarknadsparterna och lagstiftningens konsekvenser för de fackliga organisationerna.

Arbetsrättsforskarna ville fylla det tomrum i forskningshänseende som fanns angående de fackliga organisationernas roll i rättssystemet. De jämförde lagstiftningen om medbestämmande, anställningsskydd, arbetsmiljö och jämställdhet i Danmark, Finland, Norge och Sverige. De drog slutsatsen att det finns en särskild nordisk modell för arbetsrätt och att denna modell har två grenar, en östnordisk som representeras av Sverige och Finland och en västnordisk som representeras av Danmark och Norge. Sista delen av boken *Den nordiska modellen. Fackföreningarna och arbetsrätten i Norden – nu och i framtiden* är särskilt intressant eftersom den diskuterar den nordiska modellens framtidsutsikter och dess förhållande till EG.

På liknande sätt har boken *Samarbete eller konflikt* av Bernt Schiller, som sammanfattar historikerprojektet, en komparativ prägel. Den ger ett internationellt perspektiv på medbestämmandefrågor genom att kort beskriva utvecklingen i Västtyskland, Frankrike, Italien och Storbritannien. Projektets syfte var att ge ett helhetsperspektiv på arbetsrätt ur nationell svensk politisk nivå i jämförelse med andra länder. Historikerna har frågat "i vilken utsträckning regleringen av de olika formerna för medbestämmande är uttryck för samarbete och integration eller för konflikt och separation mellan kapital och arbete".²

Båda projekten granskade också ur olika synvinklar tillkomsten av lagstiftningen om styrelserepresentation, anställningsskydd, medbestämmande, arbetsmiljö och de övriga arbetsrättsliga lagarna. Medan arbetsrättsforskarna studerade lagarnas innehåll granskade historikerna beslutsprocessen innan Riksdagen godkände förslagen. Syftet med denna översikt är att diskutera ett antal mer övergripande frågor kring hur arbetsrättslagstiftningen har inverkat på den svenska modellen och arbetsmarknadsorganisationerna. Huvuddraget i modellen är välbekant och utgår från frivilliga avtal mellan arbetstagar och arbetsgivare i enlighet med den för-

handlings- och samarbetskultur som Saltsjöbadsavtalet skapade.

Sedan slutet av 1960-talet har dock samarbetsbenägenheten mellan arbetsmarknadsparterna försvagats. Istället har Riksdagen lagstiftat om arbetsrättsfrågor och detta har skett trots delvis skarpa motsättningar. Riksdagen har godkänt ett 20-tal lagar av omfattande karaktär, som syftat till att väsentligt stärka arbetstagarernas ställning visavi arbetsgivaren. Huruvida den svenska modellen fortfarande tillämpas på arbetsmarknaden är idag en mycket omdebatterad fråga. Regeringen har tex nyligen i olika sammanhang diskuterat om inte arbetskonflikter bör regleras mer ingående i lagar och förordningar, vilket i praktiken skulle innebära slutet på Saltsjöbadsavtalet, vars huvudsyfte innebar att staten inte direkt skall blanda sig i förhållandet mellan arbetsmarknadsparterna.

Beteckningarna industriell demokrati, företagsdemokrati och medbestämmande

När man talat om frågor rörande demokrati i arbetslivet har beteckningarna växlat genom tiderna. Det vore intressant att få en semantisk förklaring till varför en beteckning byts ut mot en annan, men forskningsprojektet ger oss tyvärr ingen förklaring till det växlande språkbruket.

Det finns dock en terminologisk utveckling som är värd att beskriva. Den första beteckningen "industriell demokrati" har två historiska rötter. Den ena roten härleds ur kravet på demokrati och innebär ett "överflyttande av det politiska demokratikravet till industriella förhållanden".³ Både revolutionära och reformistiska arbetarrörelser har förespråkade denna form för industriell demokrati. Den inriktar sig inte på ägandet utan på arbetstagarernas mer eller mindre långtgående rätt till inflytande över arbetsgivarens verksamhet.⁴ Den andra roten härleds ur kapitalets strävan efter ekonomisk rationalitet och utgår från "företagarens intresse av att engagera arbetaren för förbättring av produktionen", ett engagemang som syftar till att öka kapitalets avkastning.⁵

Beteckningen "företagsdemokrati" har ungefär samma innebörd som "industriell demokrati" men används ibland också i en mer allmän betydelse och inbegriper då inflytandeformer som bygger på att de anställda blir delägare i företaget, tex genom ett system med vinstandelar". Beteckningen "medbestämmande" kan likställas med "företagsdemokrati" och betecknar i största allmänhet "arbetstagar sidans inflytande på arbetsgivarens beslutsprocess".⁶ Beteckningen "medbestämmande" uppfattas annorlunda i Sverige än i de övriga nordiska länderna eftersom lagen om medbestämmande i arbetslivet (MBL), som trädde i kraft 1977, ger

begreppet en mer distinkt innebörd. Beteckningen "medbestämmande" kommer att användas i denna översikt.

Industriföretag har varit en framträdande politisk fråga i flera industriländer under tre olika tidsperioder på 1900-talet: på 1920-talet, omedelbart efter andra världskriget och i slutet på 1960-talet. Dessa tidsperioder har flera gemensamma drag som förklarar varför krav på industriell demokrati alls kunde framföras. För det första fanns det en allmän oro i industriländerna som tog sig uttryck i en ökning av antalet vilda strejker, fabriksockupationer och sabotage mot produktionen samt en ökad frånvaro från arbetet och tätare arbetsbyten. Dessa aktioner visade på ett lokalt missnöje mot arbetsorganisation och arbetsplatsförhållanden, vilket påverkades av ekonomiska faktorer med ursprung på nationell eller internationell nivå.

För det andra kännetecknas dessa tre perioder av en ideologisk radikalism som förmådde ställa krav på lagstiftning. Industriländerna befann sig slutligen i en ekonomisk högkonjunktur, vilken underlättade för arbetstagarsidan att ställa krav både på arbetsgivaren och staten.

Avtal eller lagstiftning

Medbestämmande kan uppnås genom avtal mellan arbetsmarknadsparterna, lagstiftning eller en kombination av lagstiftning och avtal (s.k. dispositiv lagstiftning). Varför väljer ett land att införa medbestämmande avtals- snarare än lagstiftningsvägen, eller tvärtom? Forskningsprojektens jämförande studier lyfter fram ett antal förklaringsfaktorer, men det är mycket svårt att ge något generellt svar. I Norden har dock en faktor – styrkan och centraliseringen hos fackföreningsrörelsen – varit avgörande. I sin bok *Arbetarmakt och näringspolitik* sammanfattar Birger Simonson den svenska utvecklingen med följande ord:

En viktig förutsättning för den svenska samarbetsmodellen var den starkt centraliserade fackföreningsrörelsen. Genom övergången till industriförbund, och där efter ett centraliserat beslutssystem i samband med förhandlingar, skapades förutsättningar för ett enhetligt agerande. Den nära kopplingen mellan fackföreningsrörelsen och socialdemokratin gav dessutom LO goda möjligheter att bedriva näringspolitik i samverkan med den socialdemokratiska regeringen. Efter partiets och fackföreningsrörelsens kompromisser med kapitalet i slutet av 1930-talet och fackföreningsrörelsens kampanj mot kommunister kunde LO och SAF, utan större risk för inre motsättningar och splittring, satsa på att genomföra efterkrigsprogrammets intentioner om att bygga upp ett starkt och konkurrenskraftigt svenskt näringsliv, där rationaliseringar och produktivitetsökning var nyckelelement. I programmet iklädde sig arbetarrö-

relsen ansvar för denna utveckling. Arbetarklassens del av vinsten var i första hand större möjligheter till konsumtion och visioner om tryggare anställning i konkurrenskraftiga företag. I programmet fanns också ett element av demokrati. Men demokratin sågs mera som den representativa demokratin i staten än demokrati för den enskilde eller en grupp vid det enskilda företaget. I den mån företagsdemokrati var aktuell, syftade den i första hand till att göra arbetarna mera benägna att acceptera rationaliseringarna.⁷

Den historiska utgångspunkten för medbestämmande för den svenska fackföreningsrörelsen uppvisade likheter med näringslivets traditionella syn. De krav på arbetarinflytande över företag som restes i slutet av 1960-talet utgick emellertid från andra utgångspunkter.

Sverige i internationell belysning

Den politiska och ekonomiska utvecklingen i ett antal industriländer under slutet av 1960- och början av 1970-talet ledde till att löntagarna ställde en lång rad krav på medbestämmande på arbetsplatsen. Inom politiken hade vänstern framgång och det rådde en ekonomisk högkonjunktur.

Historikerna genomförde en komparativ studie och drog slutsatsen att det fanns vissa gemensamma drag i den radikala mobiliseringen för medbestämmande vid 1960-talets slut, som mycket kort kan sammanfattas i följande fem punkter: (1) verkstadsindustrin spelade en ledande roll, (2) tjänstemannagrupper och organisationer deltog i olika aktioner, vilket pekar på de politiskt-ideologiska faktorernas dominerande roll och tjänstemannasektorns växande betydelse, (3) studentrevolter och intellektuella grupper påverkade utvecklingen, både indirekt genom det utrymme de fick i media och direkt genom olika aktioner på arbetsplatserna, (4) stora företagen visade sig överallt mer flexibla och tillmötesgående än de mindre företagen, (5) de parlamentariska majoritetsförhållandena spelade stor roll för lagstiftningen om medbestämmandet.

Vikt läggs särskilt vid politikens roll i utvecklingen:

att det finns ett slags politikens primat i fråga om industriell demokrati på så vis, att den politisk-ideologiska faktorn är avgörande för att aktualisera industriell demokrati och den politisk-parlamentariska ofta bestämmer resultatet med avseende på formell reglering.⁸

Situationen blev annorlunda vid mitten av 1970-talet då världsekonomin kraftigt försämrades. Historikerna konstaterar att det, från 1970-talets slut, sker en utveckling i riktning mot en monetaristisk och nyliberal ekonomisk politik, att industripolitik blir viktigare för arbetarrörelsen än industriell demokrati och därmed

övergår initiativet till arbetsgivarna. Teknologiska och ekonomiska faktorer dominerade från slutet av 1970-talet. Slutsatsen blir att den politiska och ekonomiska utvecklingen under både 1960- och 1970-talet påverkade hur kraven på medbestämmande formades i Sverige.

Den svenska arbetarrörelsen och arbetsrätten

Såväl arbetarrörelsens fackliga som politiska ledning hade från början avvisat de radikala förslagen på medbestämmande, som uttalades vid 1960-talets slut. Inställningen förändrades emellertid eftersom medbestämmande inte bara hade ett brett stöd i den allmänna opinionen utan också hade fått förespråkare inom mittenpartierna "som placerade LO- och SAP-ledningen på samma sida som SAF . . ." Skälet till att arbetarrörelsen från början hamnade på samma sida som motparten är att kraven på medbestämmande var oförenliga med LO:s uppbyggnad och traditionella samhällsagerande; ett ämne som diskuteras mer ingående i det nästista avsnittet.

Strejken vid malmfälten 1970 bekräftade ytterligare att någonting radikalt måste göras åt medbestämmandefrågorna. Vid denna tid kom diskussionerna inom LO allt oftare att handla om möjligheten till lagstiftning i medbestämmandefrågan.

Mot slutet av 1960-talet hotades samarbetsmodellen på allvar. LO:s medlemmar uppvisade ett klart missnöje riktat mot de rådande formerna för arbetarinflytande och de politiska partierna började – tvärtemot Saltsjöbadsandan – att blanda sig i frågan.

Genom att tillsätta en intern utredning hoppades LO kunna behålla "definitionsmakten" över medbestämmandefrågan. Huvudmotivet för att tillsätta utredningen var politiskt: "att ta bort en möjlighet för oppositionen att agera i frågan under nästa valrörelse".¹⁰ En promemoria som beskrev utredningens uppgifter angav dock en annan viktig förklaring till varför man inom LO var beredd att satsa på lagstiftning, nämligen att åstadkomma en större likformighet mellan olika företagstyper vad gäller graden av demokratisering. En tredje förklaring till att LO valde lagstiftning som alternativ för att genomföra medbestämmande är att man ville flytta fram fackets positioner, "eftersom fria avtal med SAF inte kunde förväntas bli tillräckligt långtgående".¹¹

Prememorian gav uttryck för en markant omsvängning inom LO i medbestämmandefrågan. Den betonade kravet på en demokratisering av de lägre nivåerna i företagen för att tillgodose de ökande kraven på förbättrade arbetsförhållanden och tonade ner de företagsledande frågorna.¹²

Det finns slutligen ytterligare två förklaringar till LO:s omsvängning i slutet av 1960-talet. Det fanns re-

dan då en insikt hos LO om behovet av en nyorientering inom arbetarrörelsen beträffande strukturuomvandlingen. Problemet var att den socialdemokratiska strukturpolitiken gynnade tillväxten men missgynnade människorna, vilket slog tillbaka i form av alienation och ökad kritik mot politiken. LO började även skönja de begynnande svårigheterna att rekrytera arbetskraft till industrin och betraktade utökat medbestämmande som ett sätt att göra industrin mer attraktiv för löntagarna.

Att båda grenarna av arbetarrörelsen kunde dra åt samma håll i medbestämmandefrågan belyses i Simons och Schillers böcker. Direktiven till den statliga utredningen om arbetsrätt som tillsattes 1971 gick ut till LO och TCO för synpunkter innan de blev offentliga, ett förfarande som föranledde SAF att kräva samma möjlighet till påverkan. Resultatet blev att även SAF fick tillfälle att uttala sig men det blev i alla fall LO som fick det största inflytandet över direktivskrivningen. Hos båda grenarna av arbetarrörelsen fanns en önskan att understryka, att detta var en arbetstagarnas reform, vilken skulle demokratisera samhället och bryta ner arbetsgivarnas maktbefogenheter.

Överlag åsidosattes ett stort antal av SAF:s krav i olika medbestämmandefrågor – exempelvis i regeringspropositionen angående lagen om styrelserepresentation för de anställda – medan löntagarnas organisationer fick nästan alla sina krav uppfyllda. SAF fick inte heller någon hjälp av de borgerliga partierna, då dessa inte uttalade någon allvarlig kritik mot förslaget. När socialdemokraterna innehade regeringsmakten använde LO också sina möjligheter att genom lagstiftningsshot sätta press på SAF i en förhandlingssituation:

En tillgång för LO och TCO . . . var tillgången till den politiska makten . . . Förutsättningen var naturligtvis den arbetstagarvänliga majoritet som fanns i riksdagen, inte minst genom folkpartiets hållning.

För Arbetsgivareföreningen återstod då bara att välja mellan två onda ting: marginella förbättringar och bevarande av avtalslinjen eller vägran att tumma på paragraf 32 och stå utan allt inflytande.¹³

Huvudrubriken på Schillers bok om SAF och medbestämmandet – "Det förödande 70-talet" – sammanfattar mycket väl SAF:s syn på decenniets arbetsrättslagstiftning.

Situationen för såväl LO som TCO förändrades dock när de borgerliga kom till makten. Landets försämrade ekonomi under senare delen av 1970-talet ledde till en försvagning av fackets position och det blev lättare för SAF att hävda sig. MBL trädde i kraft samtidigt som den ekonomiska krisen tog sin början i Sverige. Denna avslöjade svagheter i lagens utformning. Lagstiftningen var inte tillräckligt långtgående för att förändra

det rådande maktförhållandet mellan arbete och kapital.

Arbetsrätten och den politiska borgerligheten

Forskarna betonar vidare betydelsen av det stöd som den politiska borgerligheten gav de arbetsrättsliga reformer som genomfördes under 1970-talet. Såväl center- som folkpartiet agerade starkt för arbetsrättsreformerna. Folkpartiets initiativ från 1967 om styrelserpresentation för de anställda ledde bland annat till att LO:s intresse i arbetsrättslagstiftningen ökade. Generellt var det svårt för SAF att få gehör för sin syn på medbestämmande hos de borgerliga partierna under tidigt 1970-tal.

Varför ställde mittenpartierna sig bakom medbestämmandet? Ett skäl var önskan om röstmaximering. Sedan 1960-talet har centern konkurrerat med socialdemokraterna om arbetarrösterna. Det pågick och pågår också en kamp om tjänstemannaröster mellan folkpartiet och socialdemokraterna. Detta gjorde det svårt för de borgerliga partierna att inför valet 1973 gå emot önskemål från de stora löntagarorganisationerna.

Ett annat viktigt skäl hade en ideologisk grund. Mittenpartierna önskade decentralisera näringslivet och ge individen ökade möjligheter till självförverkligande. De båda insåg vikten av en koppling mellan en vital politisk demokrati och löntagarnas medbestämmande över sin arbetssituation.

Konsekvensen av de borgerliga partiernas agerande blev att arbetarrörelsens ledning kände sig utmanad att driva frågan ännu hårdare. SAF upplevde att socialdemokraterna under denna tid ständigt kände behov av att markera sin vänsterprofil gentemot de borgerliga partierna.

Alla tre borgerliga partier arbetade även med förslag till löntagarinflytande över företagen. LO och SAP:s förslag att öka löntagarinflytande genom löntagarfonder ledde dock till en starkt negativ reaktion från en förenad politisk borgerlighet, en splittring inom TCO och oenighet inom arbetarrörelsen.

Tjänstemännen och medbestämmandet

Under 1960-talet växte både tjänstemannakåren och tjänstemännens fackliga organisationer kraftigt. Historikerna har betraktat tjänstemännen som en viktig facklig faktor i medbestämmandebatten och menar att "[d]en svenska modellens' framtid beror nämligen i hög grad på 'tjänstemannaklassens' inställning, bl a till industriell demokrati".¹⁴ Trots att den svenska tjänstemannaklassen är en mycket heterogen grupp har den kunnat hävda sig såväl fackligt som politiskt.

Denna starka position för tjänstemannakåren för-

klaras av att den innehar en strategisk position mellan kapital och arbete och att skillnaderna mellan arbetarna och tjänstemännen har minskat. En del av historikerprojektet behandlade tjänstemannarörelsens (dvs TCO:s) agerande i medbestämmandefrågan. Forskningsresultaten visar att tjänstemannagrupperna var starkt företrädna i alla politiska partier. De hade ett avgörande inflytande på arbetsmarknadslagstiftningens utformning på 1970-talet och var också pådrivande i frågan om MBL genom sin politiska position.

TCO engagerade sig på ett tidigt stadium i medbestämmandefrågorna. Ett beslut vid TCO-kongressen 1970 markerade början till en radikaliserings av tjänstemannarörelsen och stärkte samtidigt den radikala hållningen inom LO. Denna positionsförändring ledde så småningom till uppkomsten av en gemensam löntagarfront inom LO och TCO vilken arbetade för medbestämmandets införande.

SAF och medbestämmande

Tjänstemannarörelsen och LO var inte de enda arbetsmarknadsorganisationer som valde sida genom att formulera en mer uttalad uppfattning om medbestämmande. Detta gjorde också SAF och under denna tid utvecklades SAF till en arbetsgivarrörelse.

Det dröjde inte länge innan SAF insåg att utvecklingen inom arbetsrättsområdet var såväl oönskad som okontrollerbar. Olika händelser spelade in i denna bedömning. Inte minst var man på SAF irriterad på massmedias behandling av arbetsgivarna och rädd för de eventuella konsekvenser som folkpartiets förslag skulle kunna få på medbestämmandefrågan. Det är också intressant att både SAF och LO var missnöjda med vad de uppfattade som massmedias vänstervridning under denna tid.

På SAF tog man intryck av de på det egna kansliet sammanställda internationella jämförelserna, som visade att medbestämmandet redan var infört eller var på väg att införas i ett antal europeiska länder däribland Danmark och Norge. Dessutom antog SAF att LO hade behov av att visa att det var den svenska fackliga rörelsen som ledde utvecklingen i Norden.¹⁵

SAF befann sig i en kris, som gällde såväl löneförhandlingarna som den övriga verksamheten. Krisen bestod i att föreningen tycktes oförmögen att tillvarata arbetsgivarnas intressen. Stämningen inom föreningen var dyster, som följande citat från SAF-styrelsen illustrerar: "Vi har allt mer vant oss vid att icke tala illa om löntagare, att icke nämna de mindre positiva dragen i fackföreningsrörelsen, att icke tala om vinst etc . . .".¹⁶

Ett antal alternativa förslag till lösningar framfördes. Bland de viktigaste är decentraliserade löneförhand-

lingar, inkomstpolitik, sammanslagning av SAF och Industriförbundet, ökad satsning på lobbyverksamhet, förnyad politisk inriktning samt förstärkning av SAF:s lokala service och kontakt med enskilda företag. Vissa grupper påpekade att omvandlingen av SAF till en protestorganisation försvarades av att storföretagen samtidigt sökte anpassa sig till samhällsutvecklingen och följaktligen inte var intresserade av varken protest eller konfrontation:

SAF-ledningen beslutade att lägga om strategi. Den nya strategin gick ut på att offentligt företräda ett fastare och mer aktivt arbetsgivarintresse och inte tåga "bara därför att åsikterna var impopulära".¹⁷ SAF genomgick också ett antal väsentliga organisatoriska förändringar under 1970-talet. Delägarkretsarna blev mer heterogena och kom i högre grad att utgöras av små och medelstora företag.

Hetegoreniseringen påverkade i hög grad sammanhållningen inom Arbetsgivarföreningen. Det fanns till exempel en medlemsopinion som gick emot SAF-kansliet, reagerade mycket starkt emot uttalanden ifrån LO och valde konflikt snarare än samarbete med motparten.¹⁸ De små och medelstora företagens synsätt utgjorde inte sällan en stötesten i samarbetet med motparten. Två synsätt bröts mot varandra inom SAF: det ena hävdade att avtal hade ett egenvärde i sig medan det andra hävdade att allt samarbete med motparten som inskränkte arbetsgivarens rättigheter enligt paragraf 32 var av ondo och skulle kunna bli prejudicerande.

Utvecklingen inom SAF kan på flera punkter jämföras med LO:s under samma tid. Det fanns ett politiskt tryck mot båda centralorganisationerna som ledde till polarisering och politisering:

På båda sidor fanns det personer, som var inställda på, att ett avtal var omöjligt och som önskade att man skulle få demonstrerat, å ena sidan att arbetsgivarna var omedgörliga, å andra sidan att de inte kapitulerade och frivilligt gick med på ett intrång på äganderättens område. Dessa mer militanta krafter inom organisationen avgick med segern över dem, som ansåg att ett avtal var bättre och vill uppnå en överenskommelse i den centrala samarbetstraditionens anda. Dessa mer moderata krafter på båda sidor påverkades dock av kravet på att hålla ihop organisationerna och visa upp en enighet utåt.¹⁹

Samarbetsklimatet på arbetsmarknaden hade vid denna tidpunkt försämrats betydligt och intrycket är att situationen var mycket krisartad.

På SAF var man också medveten om ett mer långtgående problem, nämligen tendensen mot ökad facklig byråkratisering och ökat avstånd mellan de fackliga ledarna och medlemmarna. Den senare tendensen sades

leda till allt fler vilda konflikter, som bemöttes med växande passivitet från de fackliga organisationerna. Perioden präglades inte endast av en intern kris inom SAF, utan samma förhållande rådde även inom de övriga arbetsmarknadsorganisationerna. Situationen förbättrades för SAF och LO under löntagarfondsstriden, men försämrades istället för TCO.

Svensk arbetsrätt och internationalisering

Föregående diskussion har visat att den arbetsrättsliga utvecklingen i Sverige inte endast kan förklaras med hjälp av inhemska faktorer. Den europeiska utvecklingen och uppkomsten av internationella organisationer har också haft en avgörande betydelse.

Ett exempel på en organisation som har påverkat den svenska utvecklingen är International Labor Organization (ILO), som arbetade med medbestämmandefrågor och i viss utsträckning bidrog till att påskynda utvecklingen i Sverige.²⁰ Den mest betydelsefulla överstatliga organisationen i detta sammanhang idag är emellertid den Europeiska Gemenskapen (EG).

Författarna till boken *Den nordiska modellen* hävdar att den internationella utvecklingen kan komma att negativt påverka fackets framtida arbete. Denna utveckling omfattar sådana frågor som konkurrensbegränsning, företagets internationalisering och arbetskraftens fria rörlighet. Utvecklingen mot en ökad internationalisering kan komma att innebära slutet på svensk facklig verksamhet i dess hittillsvarande form.

Hur hanteras medbestämmandefrågor inom EG? Vad finns det för arbetsrättsstraditioner? Det förekommer egentligen tre arbetsrättsliga traditioner i EG. Det finns ett romanskt-germanskt system (de kontinentala EG-staterna exklusive Danmark) där lagstiftning av författningstyp spelar en central roll. Det andra systemet är det anglo-sachsiska (England och Irland), som kännetecknas av att det inte finns någon egentlig konstitutionell garant för rättigheter i arbetslivet. "Avsaknaden av rättslig giltighet för engelska kollektivavtal innebär, att det i England inte finns någon rättslig disciplin motsvarande det som i Norden kallas kollektiv arbetsrätt".²¹

Det tredje systemet inom EG är det nordiska (Danmark). Danmark är både i ett nordiskt sammanhang och inom EG det land som har den lägsta graden av lagstadgad arbetsrättslig reglering.

Det som främst skiljer det nordiska systemet från EG-ländernas är dess starka kollektiva prägel. Organisationernas starka ställning förklarar till stor del denna skillnad. Lagstiftningen i Västeuropa är klart mer individorienterad och av traditionell typ, dvs man föreskriver rättigheter och skyldigheter för parterna. Dessutom är de nordiska kollektivavtalen i allmänhet bin-

dande endast för parterna och deras medlemmar. Kollektivavtal kan varken göras allmängiltiga, som i de kontinentala, europeiska staterna, eller rättsligt förpliktande för parterna, som i England.

EG:s arbete med arbetsrätten påverkas av utvecklingen i medlemsländerna. Uppbromsningen under 1980-talet beror till stor del på den engelska regeringens avregleringspolitik. I de övriga EG-länderna är den partipolitiska polariseringen kring arbetsrätten inte lika stark. Mot denna bakgrund kan man ställa frågan om medlemskap i EG är förenligt med den nordiska modellen på arbetsrättsområdet.

I ett avsnitt i boken, som behandlar det danska facket och EG, drar författarna slutsatsen att anpassningen till EG-arbetsrätten innebär vissa problem, som sammanhänger med den ovan angivna skillnaden mellan den nordiska modellen och EG-modellen. Ett viktigt problem är att kollektivavtalen, som är grunden för den nordiska modellen, får minskad relevans i takt med att EG-arbetsrätten byggs ut. Det står klart i EG-traktaten, att bindande skriftliga författningar skall utnyttjas.

Frågan är om det danska arbetsrättsliga systemet kan bevara sina särdrag. Semidispositiv lagstiftning – ”lagar som inte kan åsidosättas i individuella avtal, men som kan avtalas bort i kollektivavtal”²² – kännetecknar en del av den nordiska arbetsrättslagstiftning, tex den svenska lagen om anställningskydd, men uppfyller trots detta inte EG:s krav. EG-domstolen har vid flera tillfällen ansett kollektivavtal vara otillräckliga för fullt förverkligande av EG-direktiv och ett antal danska fall har gått till rättslig prövning.

Den traditionella enigheten mellan de danska centralorganisationerna för arbetsgivare och arbetstagare om att allmän lagstiftning på arbetsmarknaden inte är önskvärd är inte längre för handen. Frågan är hur detta faktum kommer att påverka anslutningen till de fackliga organisationerna. Dessa har historiskt sett motiverat sin existens genom att framstå som en stark motmakt och förhandlingspart till arbetsgivaren.

Det är troligt att en framgångsrik anpassning till EG förutsätter en omdaning och förnyelse av de fackliga organisationerna:

Fackföreningsrörelsen i Norden måste ... gå in för en arbetsrättslig strategi, där man vid sidan av kollektiva rättigheter, också satsar på individrättigheter och grundrättigheter. Endast på detta sätt kan man rekrytera de nya grupper av löntagare (kvinnor, etniska minoriteter, tillfälligt anställda m fl) som successivt blir en allt större del av arbetskraften.²³

Den framtida strategin för de fackliga organisationerna kommer, enligt författarna, att kräva en ökad grad av samarbete över gränserna. Nordiskt samarbete mellan

de fackliga organisationerna kommer att få ökad betydelse, koncernfackligt samarbete kommer att spela en central roll i den fackliga internationaliseringsstrategin och förutsättningarna för internationell facklig solidaritet måste förnyas och förtydligas. Sammanfattningsvis måste den fackliga strategin, mer än idag, ta hänsyn till både den lokala och den internationella nivån.

Medbestämmande, facklig solidaritet och samhällsansvar

Det är inte bara behovet av att utveckla en facklig strategi för internationalisering som medför att de fackliga organisationerna nu mer än någonsin måste ta hänsyn till såväl kollektiva som individuella rättigheter. Detta problem präglade delvis också debatten om medbestämmandet och löntagarfonderna.

Det står klart efter en genomläsning av forskningsprojektens rapporter att medbestämmandet blev ett dilemma för fackföreningsrörelsen. Dilemmat gällde ”lokalt inflytande kontra ”centraliserad solidaritet”” och ”nationell, ekonomisk politik och solidaritet inom hela rörelsen å ena sidan, och lokalt inflytande/ägande å den andra”.²⁴

Arbetsrättslagstiftningen var ett viktigt avsteg från den svenska modellen på arbetsmarknadsområdet och debatten om medbestämmandet visar hur LO:s traditionella struktur och tänkesätt sattes på prov.

Ett tidigt argument för både LO:s och TCO:s försiktiga hållning i medbestämmandefrågor var ”den dubbla lojaliteten”, dvs konfliktsituationen ”mellan fackets roll på det enskilda företaget och rollen som representant för hela arbetarkollektivet inom en bransch eller inom hela landets arbetsmarknad”.²⁵ Diskussionen om ”den dubbla lojaliteten” överskuggade emellertid en ännu mer principiell fråga, nämligen hur en modell för ökat fackligt lokalt inflytande skulle kunna kombineras med LO:s och TCO:s ekonomiska politik på den nationella nivån, dvs med deras samhällsansvar.

Denna principiella fråga förklarar också det socialdemokratiska partiets försiktiga hållning till medbestämmandet i slutet av 1960-talet. Tyvärr ställde forskarna inte frågan om de borgerliga partiernas positiva hållning till medbestämmandet kan tolkas som ett försök att bryta ner fackets samhällsansvar. Detta ansvarstagande tycks ha gynnat socialdemokratin.

LO löste dilemmat om ”den dubbla lojaliteten” genom att släppa tankarna på bestämmanderätt i företagsledande frågor. Detta ledde till ett nytänkande inom arbetarrörelsen, som bland annat innebar att LO avvisade uppfattningen om att styrelserepresentationen nödvändigtvis skulle leda till försvagad facklig solidaritet. LO insåg då dessutom att det med ledning av detta vore felaktigt att utgå ifrån att de anställdas intressen

och företagens inte var desamma.²⁶

LKAB-strejken och de övriga vilda strejkerna aktualiserade frågan om facket centralistiska uppbyggnad och dess elitdemokratiska förfaringsätt. Förslaget om centrala löntagarfonder var ett försök att balansera ett förstärkt lokalt fackligt inflytande genom arbetsrättslagstiftningen med starkare centralt fackligt inflytande på näringspolitiken. Det var också ett försök att upprätthålla det centrala, kollektiva intresset och samhällsansvaret. I både medbestämmande- och löntagarfonderfrågan sökte LO finna en formel som "baserades på fackföreningsrörelsens traditionella solidaritetsuppfattning, där särintressen fick vika för det kollektiva, vilket samtidigt fjärrade demokratiseringen från dem det berörde; de enskilda arbetstagarna".²⁷

Det är knappast förvånande att centralisering kontra decentralisering och kollektivisering kontra individualisering är dilemman som fortfarande orsakar problem för de fackliga organisationerna. Ett exempel härpå är de krav som restes på LO-ordförandens avgång vintern 1990 i samband med debatten om vems intresse LO-ledningen egentligen representerar när den diskuterar skattepolitiska frågor med regeringen. Ett annat är striderna kring en decentraliserad modell för löneförhandlingar.

Den nordiska modellen och framtiden

En mycket allmän slutsats från de forskningsrapporter som diskuteras i denna översikt är att fackets roll har blivit alltmer motsägelsefull i det postindustriella Sverige. Det har blivit svårt för de fackliga organisationerna att finna nya och flexibla former för att tillmötesgå kraven från nya grupper av löntagare – däribland ungdomar, kvinnor och invandrare – och från grupper som arbetar under postindustriella arbetsförhållanden.

Det är sannolikt att arbetsmarknadsparternas främsta vapen, dvs kollektiva och centrala lösningar, i framtiden kommer att överges till förmån för mer decentraliserade och individanpassade lösningar.²⁸ Slutsatsen är att den nordiska modellen antingen måste förnyas eller förkastas.

Frågan är om arbetsmarknadsorganisationerna idag har tillräcklig framsynthet och intern solidaritet för att konstruktivt kunna planera för framtiden. Arbetsrättsforskarnas undersökning av jämställdhetspolitiken i Norden ger en dystert bild av organisationernas förmåga att tänka framåt och formulera nya strategier.

Den betonar att de svenska arbetsmarknadsparterna är passiva inom jämställdhetsarbetet, trots att den kvinnliga andelen av arbetskraften fortsätter att öka. Organisationerna motarbetade även öppet lagstiftning i jämställdhetsfrågorna. Arbetsrättsforskarna drar slutsatsen att fackföreningsrörelsen i de nordiska länderna

inte har visat något större intresse för jämställdhetsplanering.

Det finns olika förklaringar till denna hållning, av vilka en – motståndet mot ett statligt övervakningsorgan – vilar på den traditionella oppositionen mot statlig inblandning i arbetsmarknaden. En annan förklaring är att den moderna jämställdhetspolitiken ställer nya krav på arbetsmarknadsparterna. Det behövs en ny syn på relationerna mellan parterna men dessa är inte benägna att anpassa sig till utvecklingen.

Jämställdhetspolitiken utmanar den "historiska kompromissen", varigenom facket accepterade arbetsgivarens arbetsledningsrätt i utbyte mot att arbetsgivarna erkände organisationerna och föreningsrätten. För att de fackliga organisationerna på allvar skall engagera sig i jämställdhetsarbetet krävs en omvärdering av denna kompromiss.

Frågan är om inte detta problem aktualiserar ett nytt dilemma för facket. Å ena sidan har erkännandet av arbetsledningsrätten varit en existensbetingelse för de nordiska fackliga organisationerna. Å andra sidan kan fackets passivitet i förhållande till nya arbetstagargrupper och det nya arbetslivet leda till en solidaritetskris för den traditionella fackliga modellen. Medlemmarna blir antingen alienerade eller missnöjda. De kan välja att bilda en egen grupp som företräder deras intressen, som exempelvis i kvinnornas fall, lämna facket eller acceptera situationen.

Nedgången i den fackliga organisationsgraden sedan 1986²⁹ och missnöjesyttringarna under de senaste åren tyder på att de fackliga organisationerna inte har kunnat hantera detta dilemma. De fackliga organisationerna är dock inte ensamma om att brottas med detta dilemma. Fackets dilemma är också demokratins dilemma. Problemet gäller i högsta grad hur den samhällscentrerade traditionen beträffande intresseförmedlingen kan förenas med de nya krav som en individcentrerad demokratitolkning ställer på samhällets ledare och institutioner.³⁰

Michele Micheletti

Noter

- ¹ Följande böcker diskuteras: Nils Bruun, Boel Flodgren, Marit Halvorsen, Håken Hydén och Ruth Nielsen *Den nordiska modellen. Fackföreningarna och arbetsrätten i Norden – nu och i framtiden* (Stockholm: Liber, 1990), Birger Simonson, *Arbetarmakt och näringspolitik. LO och inflytandefrågor 1961–1982* (Stockholm: Arbetsmiljöfonden, 1988), Bernt Schiller, *"Det förödande 70-talet". SAF och medbestämmandet 1965–1982* (Stockholm: Arbetsmiljöfonden, 1988), Bernt Schiller, *Samarbete eller konflikt*. (Stockholm: Arbetsmiljöfonden, 1988).

84 Översikter och meddelanden

- ² Schiller, *Samarbete eller konflikt*, s 19.
- ³ Ibid, s 17.
- ⁴ Boel Flodgren, "Företagsdemokrati-medbestämmande", i *Den nordiska modellen*, s 65.
- ⁵ Schiller, op cit, s 18.
- ⁶ Båda citaten ur Flodgren, op cit, s 66.
- ⁷ Simonson, s 10–11. Jämför Niklas Bruun, "Den nordiska modellen för facklig verksamhet", i *Den nordiska modellen*, s 16–19.
- ⁸ Bernt Schiller och Martin Peterson, "Det internationella perspektivet", i Schiller, op cit, s 179.
- ⁹ Schiller, ibid, s 62.
- ¹⁰ Simonson, s 57.
- ¹¹ Schiller, op cit, s 122.
- ¹² Schiller, op cit, s 122.
- ¹³ Ibid, s 84.
- ¹⁴ Ibid, s 52.
- ¹⁵ Schiller, "Det förödande 70-talet", s 27–28.
- ¹⁶ Ibid, s 127.
- ¹⁷ Ibid, s 27.
- ¹⁸ Se ibid, s 76–87.
- ¹⁹ Ibid, s 86.
- ²⁰ Se Simonson, s 110–111.
- ²¹ Ruth Nielsen och Niklas Bruun, "Den nordiska modellen inför framtiden", i op cit, s 300.
- ²² Ibid, s 312.
- ²³ Ibid, s 316.
- ²⁴ Simonson, op cit, s 46, 146–147.
- ²⁵ Ibid, s 45.
- ²⁶ Ibid, s 92.
- ²⁷ Ibid, s 147.
- ²⁸ Boel Flodgren, "'Facket är i gungning'", *Dagens Nyheter*, 6 maj 1990.
- ²⁹ SOU 1990:44, *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*, s 177.
- ³⁰ Ibid, s 14–15.